

Смоляк Олег Степанович — доктор мистецтвознавства, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ВЕСНЯНИЙ РЕПЕРТУАР МОЛОДІ СЕЛА НАСТАСОВА ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ПОВІТУ В ЗБІРНИКУ «ГАЇВКИ» ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Початок ХХ століття в Галичині ознаменований значними змінами в соціально-економічному й культурно-просвітницькому розвитку. Підставою для цього стало надання Австро-Угорською монархією автономних свобод місцевому населенню. Швидкими темпами розвивалася мануфактурна промисловість у містах, а в селах інтенсивно поставало шкільництво і просвітницький рух. Усе це посприяло поступовому згасанню народної творчості загалом і календарної обрядовості зокрема. Багатотомові обрядові пісні все більше відходили від обрядів і забувалися, а то й ставали надбанням інших народнопісних жанрів. Через те серед творчої інтелігенції постало завдання записувати обрядові пісні й таким чином зберегти їх для нащадків.

Мета дослідження — проаналізувати весняний репертуар молоді с. Настасова Тернопільського повіту, записаний місцевим жителем Григорієм Ракочим у 2008 році й поміщений у збірнику «Гаївки» Володимира Гнатюка на тематичному рівні.

У 1898 році при історико-філософській та філологічній секціях Наукового Товариства імені Тараса Шевченка було створено Етнографічну комісію з метою організації фольклористично-етнографічної збирацької, експедиційної, науково-дослідницької роботи. До речі, «Наукове товариство імені Тараса Шевченка — найстаріше об'єднання вчених людей в Галичині. Засноване 11 грудня 1873 року в м. Львові з ініціативи історика Володимира Антоновича та письменника Олександра Кониського, як літературне. Його члени поставили перед собою мету розвивати українську літературу та науку поза межами Російської цензури й адміністративних утисків» [1, с. 601]. Високу оцінку цій інституції дав й відомий український етномузиколог і фольклорист Анатолій Іваницький. Зокрема, з цього приводу він зазначив, що «Наукове товариство імені Тараса Шевченка — це перша українська академія наук» [5, с. 86].

Основним здобутком діяльності Етнографічної комісії було видання «Етнографічних збірників», «Матеріалів до українсько-руської етнології». Науково-теоретичні дослідження члени цієї комісії публікували в «Записках НТШ». У склад Етнографічної комісії ввійшли: Іван Франко (голова), Федір Вовк, Володимир Гнатюк (секретар), Борис Грінченко, Олександр Колесса, Агатангел Кримський, Кость Левицький, Осип Роздольський, Володимир Охримович, Володимир Шухевич. та ін. «Члени комісії виробили чітку систему дослідження народної творчості на всіх рівнях — збирацькому, експедиційному, теоретичному» [7, с. 250-251].

У 1909 році Володимир Гнатюк, як член і секретар Етнографічної комісії, підготував і видав у серії «Матеріали до української етнології» збірку «Гаївки». У Вступній статті до неї він подав історію збирання, публікацій та дослідження гаївок у Галичині. Аналізуючи весняний обрядовий жанр, вчений вважав гаївки «окремим родом обрядових пісень» [2, с. 139]. Зокрема, він зазначав, що «термін «веснянка» охоплює ширший цикл пісень, «гаївка» — вузьчий» [2, с. 139]; а також вказав час виконання, місце, виконавців, основні хореографічні фігури пісень цього жанру та навіть їх паралельні назви (ягівка, гаїлка, галагівка, та ін.)» [2, с. 139].

Треба зауважити, що у збірці «Гаївки» Володимир Гнатюк використав друковані та рукописні джерела й інших фольклористів (записи більше 30 збирачів, у тому числі й власні, з понад 25 тогочасних повітів Галичини, зроблені у 1856-1909 роках). В опублікованій збірці представлено 171 назву гаївок у рубриках та 13 риндзівок поза межами рубрикацій. Крім цього Володимир Гнатюк розробив наукові принципи систематизації та опрацювання матеріалів для публікації, поділив записи на «гнізда» за змістовими мотивами, подав основні, найбільш повні тексти гаївок, а також варіанти до них з незначними змінами та прізвиська їх авторів і місце записів. Збірка «Гаївки» Володимира Гнатюка стала у той час першим монографічним зібранням пісень весняного жанру не лише в Галичині, а й у всій Україні. Вона, як і деякі інші галицькі фольклористичні видання того часу (маємо на увазі збірку «Галицько-руські народні мелодії» Станіслава Людкевича — Йосифа Роздольського та «Мелодії українських народних дум» Філарета Колесси), заклала основи наукового підходу в збиранні та виданні фольклорних матеріалів.

Відродно, що серед 30 збирачів, які доклалися до видання збірника «Гаївки» Володимира Гнатюка, одне з них займає і тодішній житель с. Настасова Тернопільського повіту, а, водночас, й тодішній учень Тернопільської української гімназії Григорій Ракочий²¹. Серед 171 тексту гаївок, помічених у цьому виданні, — 25 подані Григорієм Ракочим. До текстів їхній записувач додав обширний коментар. У ньому він, зокрема, зазначав: «...гаївки — бодай у моїм селі — дуже скоро забуваються між народом. Взагалі цілий культ співання, чи грання гаївок вигибає. Коли ще за моєї пам'яті 8-10 літ тому співано їх через цілу другу половину посту, загалом, зараз, із приходом весни, тепер грають гаївок лише перший день Великодня. Для чого цей культ вигибає, не мені це відповідати. В кожному разі причиняється до сього те, що народ звертає свою поетичну творчість на інші поля, нових гаївок не твориться, а старі перекручує, забуває і перестає співати. Немало тут впливає і та обставина, що ще й тепер священники, особливо молоді, забороняють грати гаївок. У Великий піст, як от у моїм селі, бо, мовляв, тепер час смутити, а не веселитися...» [10, с. 1-2].

Гаївки, записані Григорієм Ракочим у селі Настасові на початку ХХ століття, представляють чотири тематичні групи — хвальну, вегетативну, любовну та жартівливу²².

Найдавнішою серед них є група хвальних гаївок. Вона властива шістьом настасівським гаївкам. Серед них: «Прийшла весна красна»,

---

²¹ Григорій Ракочий²¹ народився у 1889 році (число і місяць невідомі) в с. Настасові Тернопільського повіту в заможній селянській родині. Навчався в місцевій початковій чотирикласній школі та в Тернопільській українській державній гімназії (1901–1909). Після закінчення гімназії студіював право у Львівському та у Віденському університетах (1909–1912). З 1912 по 1914 рік працював адвокатом у Збаражі. Під час Першої світової війни — старшина Австрійської армії, а в роки визвольно-визвольних змагань українського народу (1918–1920) — сотник Української Галицької Армії. Після захоплення польськими військами Галичини Григорій Ракочий разом з воїнами Української Галицької Армії перебував на Східній Україні, де в так званому «чотирикутнику смерті» заразився тифом і 10 лютого 1920 року помер в с. Ободівка, нині Тростянецького району Вінницької області [12, 146-147].

²² Тематичне групування гаївок розроблене нами в докторській дисертації [14, с. 206-244].

«Воротар, воротаре», «Вербовая дощечка», «Подоляночка», «Засньку», «Перепілонька».

У давнину настання тепла праукраїнці сприймали як велике божественне свято, яке тривало до розквіту природи. Особливо урочистим був початковий етап, який розпочинався святом Обретіння (19 березня) і тривав до Благовіщення (7 квітня). Це, власне, був той період, коли наші предки святкували перемогу світла над темрявою, тепла над холодом, весняного оновлення над зимовим завмиранням. Ці святкування були наповнені обрядовими діями, основною складовою частиною яких були магічні формули-пісні — веснянки-гаївки. Їхній зміст базувався на мотивах зустрічі весни, її привітанні та хвалі принесених нею дарів, оспівуванні дівочої та парубочої краси. Ці мотиви стали основою для постанови групи хвальних (термін М. Грушевського) гаївок. Група хвальних гаївок належить до найдавніших і походить, на думку М. Грушевського, із доплемінного періоду. Їхні сюжети повністю базуються на анімістичному світогляді, основою якого є міфологічні образи та персонажі. Як зазначав з цього приводу український етнограф М. Миханько, «за уявленнями наших предків, природа мала душу і через те розуміла людину, а людина могла безпосередньо впливати на неї за допомогою магії — магічних слів-формул та магічних дій і таким способом не допускати злих сил» [11, с. 3-4].

У хвальних гаївках із села Настасова домінує мотив принесення дарів. Крім нього фігурують і мотиви зустрічі весни, мотиви радості з приводу приходу весни, мотиви сіяння, оновлення, відродження, розмноження, дівочої та парубочої краси, одруження, мандрування.

Зокрема, в гаївці «Прийшла весна красна» присутній мотив принесення дарів. Дари приносить богиня Весна (персоніфікований образ) переважно у формі «рутяного віночка» чи «паняньської краси». У цьому ж таки сюжеті паняньська дівоча краса порівнюється з парубочою красою. Перша із них, за народними уявленнями, асоціюється з теплою росою, друга — з холодною. С. Килимник вбачає в «дівочій красі теплий період — весну, в парубочій — холодний — зиму» [6, с. 232] У цьому сюжеті спостерігається стародавня метаморфоза — постанови дівочої та парубочої краси з роси, а значить і самої Весни із роси. А в гаївці «А вже весна, а вже красна, з стріхи вода капле» Весна приносить такі дари, як «дівчатам гаївочку, а парубкам мандрівочку». У цьому сюжеті присутній і мотив принесення літа, яке віщує дівоче та

парубоче парування. Мотив мандрювання — значно пізніший і пов'язаний із періодом відходів парубків за межі своєї землі на заробітки в чужі краї.

Найпоширенішими символами-образами у сюжетах хвальних гаївок є птахи й звірі. Зокрема, в настасівських гаївках присутні образи-символи зозуленьки, зайчика й перепілки як провісників весни, що приносять із собою тепло, радість, приплід. Тому в давнину хвальними гаївками розпочиналися весняні календарні обряди, зокрема обряди посвячення найкращої дівчини у «Веснянку». Ця традиція збереглася по всій Україні і до нашого часу. У Настасові хвальними гаївками переважно розпочиналися великодні ігри та забави.

Сюжети хвальних гаївок зберегли у собі давні вірування про те, що перший прихід весни на землю відбувався не лише через водяну стихію та перший приліт птахів, а й через чарівний (переважно вербовий, калиновий, ялиновий) міст із неба на землю. Цей міст розпочинався, як правило, із небесних воріт. Такого роду сюжети збереглися й у двох гаївках «Воротар, воротаре» та «Вербовая дощечка». Треба зауважити, що вони (ці сюжети) збереглися лише завдяки ігровому началу. Гаївка «Воротар, воротаре» акумулює в собі міфологічну лексику «Небесних воріт». Доказом цього є її рухові елементи, пов'язані із утворенням «воріт». Це дає підстави стверджувати, що міфологічна основа «небесних воріт» уже повністю втрачена і зберігся лише натяк на неї у формі відповідного рухового знака-символа.

Відзначимо, що зміст гаївки «Воротар, воротаре», втративши своє первісне семантичне наповнення, постає у не зовсім ясному сенсі. Тут основним персонажем є «воротар-ворітник», якого просять, щоби він пропустив пана із даром. А цим даром є «золоте зернятонько, кральове дитятонько», що ходить у червоних чоботях.

У первісну добу культивувалося вірування у те, що з настанням тепла відчинялися небесні ворота, через які по довгому чарівному мосту сходила на землю богиня Весна. Крім неї, у цей період цим шляхом проходили на землю Господарський рік, новонароджені діти, душі покійників. Усі, хто проходить цими воротами, приносять дари землі. А відкривав ці небесні ворота Воротар (Володар чи Вородай). Українські вчені-етнологи по-різному пояснювали «небесні ворота». Зокрема, О. Потебня вважав, що «небесні ворота відкриває та закриває Зоря, випускаючи при цьому Росу, яка уподібнюється з золотими ключами або з медом» [13, с. 93]. У пізніший період, з утратою аніміс-

тичного світогляду Володар почав набирати земних рис і споріднювався з образом галицького князя Романа. Найчастіше у «воротарних» гаївках через ті «ворота» по чарівному вербовому (калиновому чи яловому) мості сходило на землю Мале дитя. М. Костомаров вважав, що «образ Малого Дитяти в гаївках — це персоніфікований образ наступаючого Нового року, який розпочинається навесні» [8, с. 28]. Мале дитя в гаївкових сюжетах завжди порівнюється із золотим яблучком, із золотим яечком чи золотим перснем. Всі ці вищезазначені образи — це суть молодого (весняного) сонця.

«Мостовий» елемент серед настасівського весняного репертуару присутній лише в гаївці «Вербовая дощечка». У давній період вона, без сумніву, виконувалася після «воротарних» гаївок і композиційно була з ними пов'язана. Адже через «небесні ворота» лише по «чарівному мосту» Весна сходила на землю і приносила дари.

Групу хвальних настасівських гаївок представляє й «Подоляночка». У давні часи вона була найвеличнішою священною грою-містерією, яка розкривала суть приходу весни. Сюжет цієї гаївки — це своєрідна мікро-модель відродження та розквіту природи. Мати-земля в алегоричному образі «Подоляночки» окутана снігами та морозами («тут вона впала, до землі припала») поступово під спів «ой встань, подоляночко» встає (оживає, оновлюється), вмивається (оновлюється) і своїм танцем знаменує воскреслу (наповнену зеленню) землю.

«Подоляночка», як ніяка інша весняна пісня, переповнена низкою характеристик-символів. Не важко здогадатися, що коло дівчат символізувало сонце, яке рухається навколо матінки-землі, а дівчина в колі — землю ранньою весною.

Немаловажну роль у семантиці словесного тексту «Подоляночки» відіграє поступовість темпового та динамічного наростання. Роль вихідного темпового та динамічного елемента відіграє у гаївці перша строфа: вона є тим композиційним трансфером, який орієнтує подальші дії сюжету у бік темпового та динамічного наростання. Помірний темп, що характеризується тихим звучанням, поступово пришвидшується, стає виразнішим та гучнішим, ніби імітує воскресіння весняної природи.

Найцікавішою з точки зору сюжетної кульмінації є остання строфа «Подоляночки» — «Підскочи до раю, бери дівку скраю». У цей момент дівчина підскакує, дивиться вгору, ніби спілкуючись із сонцем, бере одну дівчину з кола і ставить на своє місце. Як бачимо, тут

присутній стародавній український термін «рай», що, за розумінням наших предків, означав країну вічного сонця, де покояться душі предків, де перебувають взимку перелітні птахи — провісники весни. Алегоричний словесний ряд «підскочи до раю», за тлумаченням С. Килимника, означає, що «...весна мусить досягти сонячного zenіту — тепла й світла так потрібних для краси землі, для рослинності та тваринного світу» [6, с. 218]. Треба зазначити, що, крім мотиву оживлення природи, тут присутній мотив одруження — «бери ту, що скраю» — що певною мірою присутній майже у кожній весняній гаївці-грі.

Гаївка «Подоляночка» — це алегорична містерія-гра, в якій закладене магічне чарування-оживлення природи. Саме такими гаївками-грами, як «Подоляночка», в давнину дівчата в молитовному настрої чарували оновлення землі, а разом з тим і мріяли про парування та одруження.

Гаївка «Подоляночка» через втрату свого первісного значення перейшла із дорослого репертуару в дитячий і стала складовою не тільки весняної обрядовості, а й звичайних дитячих ігор та забав.

Лише три гаївки з настасівського весняного репертуару молоді — «Он, хлопці, он», «Ой вийтесе вогирочки» та «Ходить жучок по ялині», — представляють вегетативну тематику. Адже їм властиві мотиви, в яких задеклароване вирощування злакових та городніх культур (льону, маку, огірків). Такого роду гаївки, на відміну від пісень з інших груп, позначені синкретичним поєднанням слова та магічно-імітаційних рухів, що мали впливати на проріст зерна, на його ріст-розвиток, на високий урожай. На синкретизм у вегетативних гаївках звернув увагу М. Грушевський: «Багатство руху, тісніше об'єднання словесно-музикальної дії з пантомімою, з танком, хороводом, котре так сильно ще заціліло в весняних іграх та хороводах, надає їм сильно архаїчний характер, таїть у собі дійсно багато старовинного, ембріонального, — такого, що вводить нас в початки словесної творчости...» [3, с. 102].

У гаївці «Он, хлопці, он» присутній мотив сіяння маку й льону. Мак — давня українська чарівна рослина-тотем, зокрема його насіння. Спеціально посвяченим на святі «Маковія» насінням маку люди обсипали своє обійстя, таким чином оберігаючись від злих сил. Мак був головною складовою різдвяних та поховальних обрядових страв. На

ньому чарували під час Святої вечері, скільки буде роїв у наступному році та як багато яєць знесуть кури.

У сюжеті цієї гаївки відтворена вегетація маку — від її сіяння до збирання урожаю. В кінці гаївки-гри всі учасники підбігали до вибраних ними «Маківочків», що перебували в середині кола, і сильно їх трясли, «витрушуючи з них мак». Такого роду «витрушування» або приплескування в долоні чи тупання ногами на місці означало виконання ініційованої ними дії, щоби рослина буйно зародила.

Гаївка «Ходить жучок по ялині», на відміну від попередньої, належить до давнішого фольклорного пласта. Підставою до її давності, в першу чергу, є те, що в ній збережений один із первісних мотивів — одухотворення природи. Крім цього присутня й наявність двох андрогінних образів — жучка, що уособлює оновлюване сонце, та жучихи, що виступає у формі весняної повені. Адже в сюжеті гаївки жучиха завжди ходить по долині й ловить рибу (символ води).

За руховими елементами гаївка «Ходить жучок по ялині» належить до групи «мостових». Саме в «мостових» гаївках М. Грушевський вбачав «діалог Весни із Землею» [3, с. 200]. Адже за своєю символікою вони завжди є дворядними: перший ряд уособлює Землю, а другий — небо, з якого сходить Весна. Підтвердженням цього також є діалогічна форма розгортання сюжету (більшість вегетативних гаївок побудовані на діалозі).

Вегетаційний мотив вирощування городніх культур присутній і в наставівській гаївці «Ой вийтесе вогирочки». Хоча огірочки замінили, на думку М. Грушевського, якусь іншу городню культуру, бо вони з'явилися на Україні значно пізніше від злакових культур — проса, маку, льону, проте сама гра дуже давня і типова для пісень цієї тематики.

Гаївка «Ой вийтесе вогирочки», як і попередня, має два яскраво виражених мотиви: вегетативний та любовний. Тут досить цікаво використаний паралелізм: завивання-розвивання огірочків та женихання молодих парубочків до дівчат.

Отже, вегетативні гаївки, що припадали на період сіяння-садження злакових та городніх культур, у прадавні часи виконували функцію магічних словесних дій з метою швидкого розвитку відповідних рослин на багатий урожай. Особливий акцент у цих гаївках припадав на вербальну та рухову магії, завдяки яким відбувалася ініціація як на оновлення та розвиток природи, так і її окремих складових, зок-

рема вирощення доброго врожаю. У групі вегетативних гаївок можна накреслити еволюцію становлення мотивів — від мотивів оновлення-оживання природи через мотиви вирощення злакових та городніх культур до мотивів продовження людського роду (через сватання та одруження).

Найбільшу групу серед записаного Григорієм Ракочим в с. Настасові весняного репертуару молоді займають гаївки з любовною тематикою (із 25 записаних ним гаївок — 9 любовного змісту). У настасівських гаївках з любовною тематикою найчастіше трапляються мотиви вибору пари; сватання дівчини; одруження; сватання парубка, спокуси дівчини чи парубка; шлюбу; чарування парубка.

Настасівська гаївка «Ой не ходи, качурино» у великодньому обряді виконувала ритуальну функцію вибору парубком дівчини для подружньої пари. Доказом цього є присутність у її сюжеті елементів вербальної магії з конкретно вибраними дівчиною та парубком, які публічно закріплюють поцілунком цей вибір (до речі, в патріархальний період публічне цілування дозволялося лише у великодній обрядовості). У цьому сюжеті присутній і мотив вибору парубком дружини-сироти. В ньому основна увага акцентується на тому, що «...бідная сиротина буде працювати, а багата розкішниця буде все лежати». До речі, аналогічні варіанти трапляються і в збірнику «Гаївки» В. Гнатюка [10, с. 55-56]. Тут також показовим є міфологічний спосіб мислення. Адже лексема «качурино» постає як головний вихідний об'єкт, який ініціює майбутню пару. Таким чином, під багаторазовий спів цієї магійної гаївки публічно визначається майбутня подружня пара.

Аналогічну функцію вибору пари виконувала й настасівська гаївка «Ой зацвили фіялочки». Вона, як і попередня, мала ритуальне значення: ніби благословляла дівчину найдавнішими прийомами вербальної магії для майбутнього одруження.

До давнішої фольклорної верстви належить й настасівська любовна гаївка «Вінку мій ружовий». Треба зазначити, що в сюжеті цієї гаївки показовим є образ-символ — рожі, як окремих фетиш, та віночок з рожі, як цілісний символ-знак одруження. Перший — у формі рожі — уособлює молоду дівчину, як весняне сонце. Адже рожа, за уявленнями наших предків, була одним із символів весняного сонця. Пісня-гра ініціює поєднання (шлюбівання) з сонцем, оскільки, за розвитком дії, дівчина-рожа запрошує кожну учасницю гри бути в колі і,

таким чином, ініціює майбутнє шлюбівання. Крім цього, тут окремо постає і символ весільного вінка як знак-атрибут завершенної дії. Адже вибір пари повинен завершитися шлюбними стосунками. Цей сюжет представляє трансформацію декількох символічних елементів: від шлюбівання з сонцем до шлюбівання молодої пари.

Мотив вибору подружньої пари часто фігурує і в гаївках пізнішої фольклорної верстви. Ця група пісень уже віддаляється від міфологічних образів і скерована до реалістичних побутових сцен любовного змісту. Найуживанішою формою компонування сюжету в таких гаївках є паралелізм.

Етап у формуванні шлюбних стосунків, так званий викуп парубками дівчат з іншого роду, представляють наставівські гаївки «Їде, їде Зельман», «Ой вийтесе вогирочки», «Он, хлопці, он на горі льон».

Викуп парубками дівчат для одруження представляє гаївка «Он, хлопці, он». Цей сюжет, на відміну від багатьох інших, базується на декількох мотивах. Найдавнішим (можливо, первісним) є мотив сіяння. «Сіяння, — на думку А. Лободи, — це символ зародження любові, топтання посіяного — користування любов'ю того, чие посіяне» [9, с. 44].

Аналогічна форма викупу молодої в чужого роду зафіксована і в сюжеті гаївки «Їде, їде Зельман», яка, на думку О. Потебні, тематично близька до «Проса» і «навіть має її формотворчу подобу» [13, с. 152]. Треба зауважити, що в українській та польській етнографічній літературі другої половини XIX – поч. XX ст.²³ була поширена думка про середньовічне її походження. Зокрема, вчені наголошували, що сюжет цієї гаївки пов'язаний з часами орендування євреями українських православних церков. Якщо уважно прочитати текст цієї гаївки, то зразу стане зрозумілим, що нічого спільного із цими часами в ньому немає. Спільною тут є лише сама назва прізвища головного персонажа з типовим єврейським прізвищем і не більше. Оскільки такого роду сюжет трапляється і в польській та моравській весняній обрядовості, то середньовічне походження його занадто спрощене і неаргументоване. Існує інша думка О. Партицького, який зазначав: «Чи не є Жельман те,

---

²³ На середньовічному походженні гаївки «Жельман» наголошували українські та польські фольклористи, етнологи М.Грушевський [3, с. 200], С. Килимник [6, с. 232] та ін.

що в індійців Сома, живитель і отець богів»²⁴. Отже, в українській весняній обрядовості в давній період, без сумніву, був присутній божок Зельман (чи Жельман), але з відходом у минуле язичницьких вірувань він втратив первісні ознаки і набрав семантичного забарвлення, уподібненого до людського прізвища.

Про старовинність походження цієї гаївки вказують такі характеристики, як структура складносурядного речення та діалогічна форма спілкування двох ігрових груп-родів. А квінтесенцією самого сюжету є викуп дівчини представниками іншого роду за основний продукт харчування — хліб (ймовірно, за зерно).

Аналогічні синтаксичні зіставлення властиві і гаївкам «Ой вийте-се огирочки» та «Он хлопці, он на горі льон», що вказує також на давність їхнього походження. До речі, традиція викупу молодої (якщо молода пара побирається із різних сіл) у весільній обрядовості місцевих жителів збереглася в алегоричній формі до нашого часу, зокрема в епізоді приходу молодого із своєю весільною свитою до молодої, щоби йти до шлюбу. Тут відбуваються «торги» родичів-парубків молодої із молодим та його друзями (основною одиницею викупу молодої останнім часом є горілка).

У настасівській гаївці «Що я бідна учинила» («Коструб») присутній мотив сватання дівчиною нелюба. У сюжеті цієї гаївки, на відміну від багатьох інших, присутні декілька мотивів: мотив вигнання зими і зустрічі весни, мотив оновлення природи та мотив одруження із нелюбом. Найпізнішим із них є, на нашу думку, мотив одруження із нелюбом. Очевидно, він нашарувався на попередні значно пізніше — коли була втрачена його сакральна функція і набута побутово-ігрова. У ньому збережені алегоричні форми: звертання до Коструба як до міфологічної істоти і сприйняття його смерті у радісних тонах.

Вагоме місце у настасівських гаївках займає жартівлива тематика. Функціонально вони споріднені з любовними гаївками. У композиції самого обряду жартівливі гаївки ніби провокують залюбленість

---

²⁴ В древноіндійській міфології божество Сома стоїть на третьому місці після Індри і Агни. Найпоширенішими епітетами на означення бога Сома є всезбуджуючий, коханий тобто ті, які є найбільш характерними для стану людських почуттів навесні. Це божество приносить багатство, щастя, життєву силу. Сома має властивість перетворюватися в бога Місяця, є покровителем рослинності [14, с. 231].

парубків до дівчат. Гаївковий обряд без жартів, зачіпань дівчатами парубків або навпаки, без драстичних елементів не зміг би реалізуватися, не розкрив би своєї основної суті — ближче познайомитися між собою, здійснити вибір пари і в найближчому майбутньому одружитися.

Серед 25 гаївок, записаних Григорієм Ракочим в с. Настасові на початку ХХ століття — 7 — з жартівливими сюжетами. Жартівливі гаївки меншою мірою пов'язані з хороводами і танками. Їх виконували переважно дівчата під час перединок із парубками перед початком гаївкового обряду, або під час «запрошувань» парубків до участі в гаївковому обряді (до цього парубки виконували свої ігри та забави). Жартівливі гаївки молодь часто виконувала під час весняної «вулиці» (тут мали місце й драгівливі сюжети).

Сюжетам настасівських жартівливих гаївок, як і любовним, при-
таманний ширший спектр мотивів, ніж закличним і вегетативним. Серед них: насміхання дівчат із парубків і навпаки, чарування парубків, висміювання ліних парубків та дівчат, зрада старому чоловікові, залицання старого парубка до молоді дівчини, вибір пари, сватання дівчини, одруження. Треба зазначити, що жартівливі гаївки, як і любовні, творять групи давнішої фольклорної верстви та пізнішої (з перевагою останньої), оскільки жартівлива тематика сформувалася, на думку вчених, лише тоді, коли весняний обряд почав втрачати сакральні засади і переходити до забавно-ігрового.

Групу жартівливої тематики давнішої фольклорної верстви формують такі мотиви, як чарування хлопців водою, шлюбівання з сонцем, продаж дівчат, висміювання старих парубків тощо.

До давнішої фольклорної верстви належить і сюжет гаївки «Іди, іди, талану». Тут, власне, збережений стародавній мотив шлюбівання з сонцем (він постає у формі підскакування, який, без сумніву, в дохристиянський період мав священнодійний характер, але із втратою первісних уявлень, його семантика набрала жартівливого колориту). Нарочитою стала, зокрема, прикінцева магічна формула. Адже всі учасники великоднього обряду скачуть, виходячи із свого усвідомлення: діти скачуть, зустрічаючи весну, «то в колиску, то в перину»; дівчата скачуть «то в барвінок, то в калину»; хлопці скачуть — «прийде вечір — до дівчини»; баби скачуть — «то в капусту, то в натину»; діди скачуть — «то в будаки, то в кропиву». Власне, у цьому сюжеті

закцентована увага на самому процесі підсакування, який, за стародавніми віруваннями, мав еротичний характер.

Серед настасівських гаївок зберігся мотив (він властивий гаївці «На поповій вуличеньці пси щипають»), який у жартівливій формі розкриває процес-імітацію продавання дівчат та хлопців: дівчата дорогі, бо вони гарні та роботящі і є їх мало, а парубки дешеві, бо самі ледачі і є їх багато. Тут навіть присутні такі грошові одиниці — грейцар, таляр, долар.

Серед жартівливих настасівських гаївок присутній сюжет, що стосується висміювання старого парубка. Він властивий гаївці «Ой ти, старий діду, чому ся не жениш?». Традиція не сприймання старого парубка українською общиною дуже давня і завжди викликала громадський осуд. Адже, навіть незважаючи на поважний вік, старший парубок в українському суспільстві, за своїми соціальними правами, ніколи не прирівнювався до одруженого чоловіка. Він не мав права бути виборним членом громади (на випадок смерті голови сім'ї — чоловіка, його місце завжди посідала дружина). Парубка старшого віку навіть не називали дядьком (по-місцевому — вуйком), а завжди по імені. Він ніколи не міг бути старостою на весіллі, кумом на хрестинах чи головою громади, тобто в соціально-життєвому плані зазнавав обмежень. Тому в українській народній творчості він часто був об'єктом громадського кепкування. У цьому сюжеті насамперед впадає у вічі елемент моралізаторства: не може бути доброго життя між старим чоловіком і молодою дружиною, в яких різні життєві інтереси.

У сюжетах настасівських жартівливих гаївок трапляються мотиви насміхання дівчат з парубків. Вони присутні в гаївках «Роман зіле копає», «Ой бігла сука ровом», «На городі стовпчики», «Там на горі, на горі». Зокрема, у цих гаївках дівчата насміхаються з того, що парубки нібито їдять здохлих кобилу або кішку, тягнуть з попової долини свиней за хвості і тому ходять із поламаними зубами, вполювали «штири миші й два комарі» або «їли кашу не варену і свиню не смажену».

Отже, весняний репертуар молоді села Настасова Тернопільського повіту на початку ХХ століття ще зберігав у собі чотири тематичні блоки, властиві гаївковому жанру загалом. Хоча в той час вже простежуються тенденції вихолощення хвальної та вегетативної тематики з весняного репертуару молоді та заміна її любовною та жартівливою. Це дає підстави припустити, що під впливом урбанізаційних процесів,

які активно поглинали сільську культуру, наближену до міст, весняна обрядовість втрачала свої первісні сакральні ознаки й перетворювалася на розважально-ігрові. Саме тому в них почала домінувати любовна та жартівлива тематика над хвальною та вегетативною.

Література

1. Андрейчин М. А. Наукове товариство імені Тараса Шевченка. *Тернопільський Енциклопедичний словник*. Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2005. Т. 2. 706 с.
2. Голубець О. М. «Гаївки». *Українська фольклористична енциклопедія*. Керівник проекту, науковий редактор, упорядник Василь Сокіл. Львів, 2018. 808 с.
3. Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 томах, 9 книгах. Т. 1. Упоряд. В. В Яременко; Автор передмови П. П. Кононенко; Приміт. М. Ф. Дунаєвської. Київ: Либідь, 1993. 389 с.
4. З етнографічних записів О. С. Смоляка від жительки с. Настасова Тернопільського району Тернопільської області Бичик Дарії Іванівни, 1940 р.н., місцевої, освіта восьмикласна. Запис зроблено 25.02.2021 р.
5. Іваницький А. І. Українська музична фольклористика: Методологія і методика Навч. Посібник. Київ: Заповіт, 1997. 392 с.
6. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Кн. 1. Т. 2. (Весняний цикл). Київ: АТ «Обереги», 1994. 392 с.
7. Коваль Г. В. Етнографічна комісія НТШ (1898–1939). *Українська фольклористична енциклопедія*. Керівник проекту, науковий редактор, упорядник Василь Сокіл. Львів, 2018. 808 с.
8. Костомаров Н. Историческое значение южнорусского народного песенного творчества. Н. Костомаров. *Собрание сочинений*. Кн. 8. Т. 21. Санкт-Петербург, 1895. 1083 с.
9. Лобода А. М. Лекции по народной словесности (Издание слушательниц Киевских высших женских курсов). Киев: Тип. Хромолиторг. И. И. Чоколова, 1912. 135 с.
10. Матеріали до української етнології видає Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Том XII. Гаївки. Зібрав Володимир Гнатюк. Мельодії схопив на фонограф О. Роздольський, списав Ф. Колесса. Львів: Накладом Наукового товариства імені Шевченка, 1909. 267 с.

11. Миханько М. Ягілки. 51 українських народних пісень і забав на Великдень з розвідкою про генезу ягілок і їх теперішній вигляд. Львів: Мельма, 1922. —42 с.
12. Пиндус Б. Настасів і настасівчани. Історико-краєзнавчий нарис. Тернопіль: Джура, 1918. 480 с.
13. Потєбня А. А. Объяснение малорусских и сродных народных песен. Варшава: В тип. М. Земкевича и В. Носковского, 1883. 268 с.
14. Смоляк О. С. «Весняна обрядовість Західного Поділля в контексті української культури». Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства. Київ, 2005. 399 с.
15. Тєсля І. З історії села Настасова. *Шляхами Золотого Поділля. Регіональний збірник Тернопільщини*. Т. II. Філадельфія, ПА., 1970. 281 с.